

UDK: 83/4(0/3)

Maqsud MAXSUMOV,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti doktoranti
E-mail: maqsudmaxsumov7@gmail.com

Tosh DO'TAU doktoranti A.Razzoqov taqrizi asosida

“G'AROYIB US SIG'AR”DAGI BIR G'AZAL SHARHI (NAFS MAVZUSINING BADIYATIGA DOIR)

Annotatsiya

Maqola barcha zamonlar uchun birdek dolzarb hisoblangan “nafs” mavzusiga bag'ishlanadi. Nafs tarbiyasi mavzusi Alisher Navoiyning “G'aroyib us sig'ar”dagi bir g'azalini tahlil doirasiga tortish asnosida ilmiy o'rganilgan.

Kalit so'zlar: nafs, qalb, xulq, el axloqi, nafs tarbiyasi...

REVIEW OF A GHAZAL IN “GARUYIB US SIGAR” (ON THE ARTISTRY OF THE SUBJECT OF TEMPTATION)

Abstract

The article will be devoted to the topic of “temptation”, which is considered equally relevant for all times. The subject of temptation upbringing was studied scientifically by Alisher Navai in the context of weighing one of his ghazals in “Garoyib us sigar” into the framework of the analysis.

Key words: lust, heart, behavior, El morality, temptation upbringing.

КОММЕНТАРИЙ НА ГАЗЕЛЬ В “ГАРОИБ УС СИГАР” (О ХУДОЖЕСТВЕННОСТИ ТЕМЫ ИСКУШЕНИЯ)

Аннотация

Статья будет посвящена теме “искушение”, которая считается одинаково актуальной на все времена. Тема воспитания искушением была научно изучена Алишером Наваи в контексте анализа одной из его газелей в “Гаройб ус сигар”.

Ключевые слова: похоть, сердце, поведение, нравственность, воспитание искушением...

Besha sherin gar zabun qilsang shijoatdin emas,
Nafs itin qilsang zabun olamda yo'q sendek shujo'.

Alisher Navoiy

Kirish. Hazrat Nizomiddin Alisher Navoiy “G'aroyib us sig'ar” devonining o'ndan ziyod g'azallarida nafs mavzusining badiiy manzaralarini chizganiga guvoh bo'lamiz. Bu g'azallar mazmuni umumlashtirilsa, insonning to'g'ri hayot kechirishi; baxtli va faravon yashashining bosh omili uning nafsiga bog'liq ekanini anglashiladi. Inson butun umri davomida anashu nafs iskanjasida hayot kechiradi va vaqt o'tgan sari uni tarbiyalab boradi. Negaki, nafs tarbiyaga muhtoj. Chunki uning asliyatini tubanlik va xorlikka chaqiradi. Hazrat Navoiyga ko'ra, nafsni tarbiyalovchi obraz bu aqlidir. Zero, “inson zotiga aql bilan birga nafs ham ato etilgan. Toki jon tanani tark etmaguncha inson vujudida aql va nafs o'rtasida kurash boradi. Aql inson maqomini farishtalar maqomiga ko'tarishni istasa, nafs uni hayvonlar maqomiga tushirishga harakat qiladi. Shu ikkisi o'rtasidagi bahs-tortishuv tufayli inson bu dunyo sinovidan o'tadi. Nafs tomonida shayton tursa, aql tomonida Alloh turadi. Ba'zan aql nafsning dastoriga aylanib, u nimani buyursa, shuni so'zsiz bajaradi. Ba'zan aql nafsdan ustun kelib, uning orzu-istagi va xohishini bajarishdan bosh tortadi. Aql nafs ustidan g'olib kelganida inson yaxshilik yo'lini tutadi. Agar nafs aqlni o'ziga tobe qilib olsa, inson yomonlik yo'lini tutib, razolat va qabohat botqog'iga botadi. Ana shu vaqtda Allohning o'zi unga yordam bermasa, ya'ni to'g'ri yo'lga yo'llamasa, u hech qachon o'zini bundan qutqara olmaydi. Nafs yaxshi-yomon, foyda-zararni farqlamaydi, xohish-istagi amalga oshsa, bas. Aql esa, uning aksi bo'lib, har bir narsaning foyda-zararini ajratishga xizmat qiladi. Shu bois, Qur'oni karimda aql egalarning martabasi yuksak ekanini ko'plab oyatlarda qayd etib o'tilgan”[1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'rganilayotgan mavzu avvalo Qur'oni karim va hadisi shariflarda mukammal

suratda yoritib berilgan. Shuningdek, mavzu jahon faylasuflari, adabiyotshunos va ruhshunoslari ishlarida ham atroflicha o'rganilgan. Xususan, Najmiddin Komilovning 2009 yilda “O'zbekiston” nashriyatida nashr etilgan “Tasavvuf”, Ibrohim Haqqulovning 2007 yilda “Fan” nashriyatida bosilib chiqqan “Navoiyga qaytish” asarlarida bu mavzuga murojaat bor. Qolaversa, Samarqand davlat universiteti professori Muslihiddin Muhiddinov, Shahrisabz davlat pedagogika instituti dotsenti A.Muhammadiyev kabi ko'plab olimlarimizning tadqiqotlarida mazkur mavzu haqida fikr va mulohazalar keltirib o'tilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda yetakchi sifatida germevntik tahlil metodidan unumli foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Ko'rinadiki, aql nafsni tarbiyachisi ekan. Nafs tarbiyasi haqida Navoiy quyidagicha yozadilar:

Sen o'z xulqungni tuzgil, bo'lma el axloqidin xursand,
Kishiga chun kishi farzandi hargiz bo'lmadi farzand[2;110].

Bu baytda go'zal tamsil san'ati mavjud. Dastlabki misrada Navoiy o'quvchiga “o'zgalar axloqidan xursand bo'lavermasdan, o'z xulqungni tuzat”, deya nasihat qiladi. Keyingi misrada esa buning hayotiy misolini (kishiga chun kishi farzandi hargiz bo'lmadi farzand) keltirish orqali o'z fikriga asosli dalil keltiradi va shu yo'l orqali bayt mazmunining ta'sirchanligini oshiradi.

Ma'lumki, “nafs” istilohi tasavvufda asosiy o'rin egallaydi. Najmiddin Komilov “Tasavvuf ahli barcha falokatlar, yomonliklarining bosh sababchisi, insonni buzadigan asosiy nuqs sifatida nafsni ko'rsatadilar va nafsqa qarshi urush e'lon qilganlar”, – deb yozadi. Darhaqiqat shunday. Ulug' shayxlardan biriga tasavvuf nima, deb savol

berganlarida “Tasavvuf – shaytoniy nafsni yengmoq” deb javob bergan ekan. Shunday bo'lgandan keyin, tasavvufni o'z ijodlarining bosh g'oyasiga aylantirgan xamsanavis shoirlar ham bu nafsga nisbatan salbiy munosabatda bo'lganlari aniq. Alisher Navoiy “Hayrat ul-abror”da insonning salbiy xislatlari – mayparastlik, manmanlik, zolimlik haqida yozar ekan, bular nafs belgilari ekanini unutmadi. Bularning hammasi kamolot yo'lidagi g'ovlardir. Navoiy nazarida nafs – insonning eng qattol dushmani, nafsini yenggan odam mardlar – so'fiylar safiga kira oladi”[3].

Zamon ahlidin uz payvand, agar desang biroq birla
Qilay payvand bore, qilmag'il noahl ila payvand.

Navoiy yuqoridagi baytda har bir kishi o'z nafsini tuzatishi, uni tarbiyalashi haqida so'z yuritgan edi. Mazkur bayt ham ayni shu mazmunning musalsal davomi sifatida yangragan. Nafsini tarbiya qilishni istagan odam, Navoiyga ko'ra, zamon ahliga bo'lgan (bu o'rinda nodon ahl nazarda tutilgan) taalluqlikdan voz kechishi shart. Bordiyu biror kim bilan bog'lanishni istasang ham noahl insonlarga dil bermagin, deydi Navoiy.

Qo'ngul komini qo'y, gar xud mening devona
ko'nglumni,

Toparsen ayla yuz parkandu sol har itga bir parkand.

Alisher Navoiyda ayrim o'rinlarda ko'ngil va nafs tushunchalarining ma'nani uyg'unlashganini ko'rishimiz mumkin. Zero, komil insonning ko'ngli bilan johil kishining ko'ngli teng bo'lmaganidek, tarbiya topgan nafs bilan, betarbiya nafs ham teng emas. Baytni shu nuqtai nazardan kelib chiqib sharhlaydigan bo'lsak, ko'ngling (nafsing) istagan har ishni qilaverma degan ibratli mantiq g'aydalanadi. Anashunday devona ko'nglimni topsang, deydi Navoiy: uni yuz pora (bo'lak) qilginu, har bir bo'lagini bir itga yedirgin (toki Navoiy bunday ko'ngildan xalos bo'lsin).

Eshitmay xalq pandin, turfakim pand elga ham dersen,
Qila olsang, eshitgil pand, sen kim, elga bermak
pand?

Donishmand xalqimiz o'gitlarida hamda muqaddas diniy manbalarda hamisha kam gapirish va ko'p tinglash (o'rganish) lozimligi uqtiliradi. Navoiy ham o'zi misolida o'quvchilarga xuddi shu nasihatni go'zal tarzda tushuntirmoqda.

Bu foniylar dayr aro gar shohlig' istar esang, bo'lg'il
Gadolig' nonig'a xursandu bo'lma shahg'a hojatmand.

Mumtoz adabiyotimiz tarixida hamisha “shohlig'” va “gadolig'” tazodi shoirlarga ta'sirchan misralar bitish imkonini berganining guvohi bo'lakimiz. Navoiy ham anashunday imkoniyatdan foydalanib aytadi: agar bu o'tkinchi dunyoda ko'ngling shohlikni istab qolsa, sen gadoning noni bilan xursand bo'lish yo'lini tut va shohga (shohlikka) ehtiyojini qoldirma. Boshqacha aytganda, g'avg'osi ko'p hashamdan betashvish topilgan bir burda non afzal ekanini nafsingga tushuntir. Qanoatli bo'l,– demoqchi Navoiy.

Bu haqda adabiyotshunos olim A.Muhammadiyahning “G'aroyib us-sig'ar”da naqshbandiya tariqatining tamoyillari tahlili”[4] nomli maqolasidan shunday tahlillarni o'qiyimiz:

“Qanoat tariqig'a kir, ey ko'ngul,

Ki xatm o'lg'ay oyini izzat sanga,

Desang shoh o'lay yeru ko'k basdurur,

Bu bir taxtu ul chatri rif'at sanga[5].

Navoiyning ta'kidlaricha, agar inson izzatga erishish yo'lini qidirsang, ko'nglini qanoat ko'chasiga kiritishi, boriga sabr qilish, chidamli va bardoshli bo'lishi, tamadan tiyilishi lozim. Agar inson ko'ngli shohlikni xohlasa, unga yeru osmon kifoya. Yeru – taxt, osmon – chatri rif'at (yuqorilik chodiri, baxt iqbol)dir.

Fano sho'lasida yoshur jismni,

Kerak bo'lsa zarbaft xil'at sanga.

Yetar lola butgan qiyo qullasi,

Murod o'lsa gulgun hashmat sanga.

Navoiyning ta'riflaricha, shohona hayotu zarbof liboslarni istasng, jismingni fano (o'tkinchilik) sho'lasiga bilan o'rashing kifoya. Bordiyu senga rang-barang hashamdorlik kerak bo'lsa, lola o'sgan qoya cho'qqisi yetarlidir” [1].

Bo'lub nafsingga tobi', band etarsen tushsa
dushmanni,

Senga yo'q nafsdek dushman qila olsang ani qil band.

Ammora nafs haqida tasavvufshunos olim N.Komilov shunday yozadi: “...so'fiylar nafsni butun falokatlarining boshi deb ko'rsatib, muridlar oldiga avval ana shu shaytoniy nafs («nafi ammora»)ni mahv etish vazifa qilib qo'yilgan edi. O'z nafsini yengolgan kishi o'z g'alari g'amini yeyishi mumkin [8]. Demak, kishi har qancha kuchli va makkor dushmanni yenga oladi. Biroq o'z nafsiga tobe'. Aslida inson uchun eng daxshatli dushman bu uning nafsidir. Navoiy ta'kidlaydilarki, agar yenga olsang, sen avvalo o'z nafsingga kishan sol. Demak, Navoiyga ko'ra, insonning o'z nafi ustidan g'olib bo'lishi kuchli dushmanni yengishdan ko'ra buyukroqdir. Angladikki, nafsning lavvoma bosqichi uning bema'ni qiliqlarini anglab, nafsiga qarshi chiqq boshlashda ko'rinadi.

“G'aroyibus sig'ar”ning boshqa bir g'azalida xuddi shu bayt mazmuni zudasini Navoiy quyidagicha badiiy aks ettiradi:

Besha sherin gar zabun qilsang shijoatdin emas,

Nafs itin qilsang zabun olamda yo'q sendek shujo'.

To'qayzordagi she'rni mahv etgan kishi shijoatli emas,
bilaks nafs itini zabun etgan kishigina eng shijoatlidir.

Shakarlablar tabassum qilg'anin ko'rgach ko'ngul
berma

Ki, bedillarni achchig' yig'latur oxir bu shakkarxand.

Navoiy bu baytda o'z tasavvufiy fikrlarining zudasini badiiy bayon qilgan. Unga ko'ra, o'tkinchi dunyo hoyu havaslaridan voz kechish shart. “Shakarlablar tabassumi” jumlasida xuddi shu mazmun yuklangan. YA'niki, bu shakkarxand (chiroyli tabassum, kulgi)larga ko'ngil bergan dilsizlarning oqibati mahzunlik va achchiq yig'idan boshqasi emas.

Jahon lazzotini shirin ko'arsen, lek bandingdur,

Giriftor o'lma, voqif bo'lki, qaydu qand erur monand.

Inson – benuqson emas, ayniqsa, dunyo va shaytoniy nafs uning ruhiga kishan, uni yo'ldan ozdirib turadi. Negaki, dunyo lazzatlari inson nafsiga xush kelgani bois, nafs egasi shularga bog'lanib qoladi. Navoiy esa o'quvchini bu kabi giriftorlikdan ogoh bo'lishga chaqirmoqda. Chunki “qayd” (mubtalolik, bog'lanib qolish) va “qand” (shirinlik) so'zlari bir-birini taqozo etuvchi o'xshash tushunchalardir. Shu bois kamolot yo'li – bu nafsni mahv etib, foniylar qilib, ma'rifat egallashdadir.

Ko'nguldin jahl ranji dofe'i gar istasang bordur,

Navoiy bog'i nazmi shakkaristonida ul gulqand.

Alisher Navoiy o'z ash'orini shakarzor nazm bog'iga qiyos qiladi. Agar ko'ngling jahl ranjidan butkul qutulishni istasa, bu nazm bog'iga tashrif buyur va jahl ranjidan xalos etuvchi gulqandlarni terib ol, deydi Navoiy.

Xulosa va takliflar. Adabiyotshunos olim M.Muhiddinov nafsni yengish borasida o'z tadqiqotlarida Nizomiy, Dehlaviy va Navoiylar ijodini qiyosan o'rganar ekan, jumladan shunday yozadi:

“Amir Xusrav nazarida, so'fiylik yo'lga kirgan odam birinchi galdga o'z manmanligi, insoniyat va nafsoniy xirsu hislarini yengishi, tuproqsifat xoksuru kamtarin bo'lishi lozim. Ulug'lik – xoksurlik orqali qo'lga kiradigan xazina”.

Darhaqiqat, inson boshiga yetadigan jamiki musibatlar sababi daqiq o'rganilsa, uning ortidan nafs (tarbiyasiz, buzuq nafs) bo'y ko'rsataveradi. Demakki, barcha ulug'larimiz, jumladan, Navoiy ta'kidlaganidek, nafsni jazolash, uning aytganiga ko'nmaslik va shu yo'l bilan uni tarbiyalash barcha davrlar, jamiyatlar uchun nihoyatda muhim va dolzarb masala bo'lib qolaveradi.

ADABIYOTLAR

1. Мухаммадиев А. Фаройиб ус-сиғар”да нақшбандия тариқатининг тамойиллари таҳлили. “Жаҳон маданият цивилизацияси контекстида Хожагон, Нақшбандия тасаввуфий таълимотлари илмий-маънавий меросининг умумбашарий аҳамияти” мавзусидаги Халқаро илмий конференция маъреаллари. Навоий, 2019 йил, 28 май
2. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. 20 жилдлик. 3-жилд: Хазойин ул-маоний: Фаройиб ус-сиғар. Т.: “Фан”, 1988. 109-110-бетлар.
3. Комилов Н. Тасаввуф. . – Т.: Ўзбекистон, 2009. - 447 б.
4. Иброҳим Ҳаққул. Навоийга қайтиш. – Тошкент: “Фан” нашриёти 2007 йил. – 234 б.
5. Мухиддинов М. Комил инсон адабиёт идеали. Тошкент. Маънавият 2015 йил. Б-236. 178-бет.
6. Мухаммадиев А. “Фаройиб ус-сиғар”да нақшбандия тариқатининг тамойиллари таҳлили”. 2022.
7. Toshmanov, N., & Muhammadiev, A. (2021). Three aspects of determining pedagogical skills (research, experience and results). *academia: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(4), 426-434.
8. Мухаммадиев, А. М. (2021). Insoniy fazilatlar tarannumi («mahbubul-qulub» da hadislarning badiiy talqini). *Международный журнал алишера навои*, 1(2).
9. Mahmudovich, M. A. (2020). Navoi's praising ghazals: analysis and interpretation. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* Vol, 8(6).
10. <http://old.muslim.uz/index.php/rus/maqolalar/itemlist/user/280-muslimuz>
11. <https://islom.uz/maqolalar/73/12>
12. Z.Yakhshieva. Suryey of Timur and timurids in Alisher Navoi's scientific,
13. literary heritage. Alisher Navoiy va XXI asr. 9-xalqaro konferensiya.Toshkent.Bursa.2024 8 fevral. 718-722.